

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ РЕЖИМ АРКТИКИ ТА ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЙОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ

У статті на основі використання різноманітної фахової вітчизняної та зарубіжної літератури, норм міжнародного та внутрішньодержавного права, регіональних угод, здійснено спробу розкрити сутність та особливості сучасних доктринальних підходів щодо обґрунтування оптимальної моделі міжнародного правового режиму Арктики, виокремити основні тенденції та юридичні механізми його удосконалення в контексті викликів глобалізованого світу.

Ключові слова: Арктика, правовий режим, правовий статус, арктичний простір.

Павко Я. А. Международно-правовой режим Арктики в современный период и основные тенденции его усовершенствования.

В статье на основании использования разнообразной специальной отечественной и зарубежной литературы, норм международного и внутригосударственного права, региональных соглашений, сделана попытка раскрыть сущность и особенности современных доктринальных подходов относительно обоснования оптимальной модели международно-правового режима Арктики, определить основные тенденции и юридические механизмы его усовершенствования в контексте вызовов глобализованного мира.

Ключевые слова: Арктика, правовой режим, правовой статус, арктическое пространство.

Pavko Y. A. International legal regime of the Arctic in modern period and the main tendencies of its development.

In the article on the basis of creative use of various professional, native and foreign literature, norms of international and internal rightist, home agreements are realized the effort to reveal the essence and peculiarities the modern approach's for the revelation the optimal model Arctic; choosed the main tenets and mechanisms.

Keywords: Arctic, legal status, legal status of the Arctic area.

Постановка проблеми. В сучасній науці міжнародного права в якості об'єкта наукових досліджень, розвідок вітчизняних та зарубіжних авторів нерідко виступає Арктика. Зауважимо, що у фаховій літературі існує широкий спектр визначень Арктики як міжнародно-правового поняття. Різноманітність його дефініцій свідчить про існування значної кількості критеріїв та аспектів, які необхідно враховувати при спробі дати чітке юридичне визначення такої території, якою є Арктика. Разом з тим визначення Арктики, з'ясування особливостей її міжнародно-правового режиму мають надзвичайно важливе значення, зважаючи на відкриття в Арктиці нафтоносних районів, успішну розвідку твердих корисних копалин і, відповідно, наявність різних територіальних претензій приарктичних держав щодо просторів та ресурсів Арктики [18, с. 381].

У новітніх міжнародно-правових виданнях зазначається, що Арктика – північна полярна область Земної кулі, що охоплює весь Північний Льодовитий океан, частини Тихого та Атлантичного океанів, що прилягають до нього, а також окраїни материків Євразії та Північної Америки в межах полярного кола (66°33" північної широти). В цій зоні розташовані п'ять країн, що є приарктичними: Росія, США, Канада, Данія та Норвегія [10, с. 106]. Вражаючими є широчинь арктичних просторів. За даними, які наводить О. Задорожній, загальна площа Арктики складає близько 27 млн. кв. км., якщо провести її південний кордон уздовж північного кордону зони тундри. Коли ж вираховувати кордони Арктики по лінії проходження Північного полярного кола, то площа Арктики становитиме близько 21 млн. кв. км. [25, с. 379].

Акцентуючи увагу на науково-пізнавальному значенні дослідження міжнародно-правового режиму Арктики, доречно, на наш погляд, зважити на те, що арктичний регіон значною мірою впливає на формування клімату і погоди Північної півкулі, відіграє виключно важливу роль у збереженні екологічної рівноваги на планеті.

Дедалі більше промислове значення як для приарктичних, так і для багатьох інших країн світу має освоєння практично невичерпних біологічних ресурсів арктичних морів, значна частина яких, на думку фахівців, одночасно може слугувати джерелом біологічної сировини [3, с. 5–6]. Слід сказати і про те, що у північній частині Арктики знаходяться більш ніж дві третини родовищ російського газу, одна третина покладів нафти США, а також унікальні мінеральні ресурси

Канади [18, с. 381]. Необхідно зважити і на те, що через своє географічне, геополітичне розташування суттєво зростає значення Арктики в контексті винятково стратегічної безпеки держав, які належать до приарктичного регіону.

Потрібно наголосити, що у міжнародній практиці склався пріоритет Росії, США, Канади, Данії і Норвегії в регіоні. Всі відомі відкриті в сучасних умовах сухопутні простори в Арктиці підпадають під суверенітет однієї з приарктичних країн [22, с. 572]. Зазначимо також, що правовий режим морських просторів Арктики визначається нормами діючого міжнародного права та норм внутрішньодержавного права цих держав. Слід звернути увагу на те, що в міжнародній практиці Фінляндія, Ісландія, Швеція також є арктичними державами, оскільки незначні частини сухопутної території мають вихід до арктичного басейну.

Дослідження міжнародно-правового режиму Арктики має також теоретичне і практичне значення для України, адже Україна є великою морською державою, торговельний, риболовецький та науково-дослідний флот якої здійснює свою діяльність в морях та океанах на всіх широтах, у тому числі і в Арктиці, а це означає, що завдяки потужному флоту арктичний регіон є не таким вже і далеким для нашої країни [33, с. 2].

У контексті теоретичних засад державної морської політики України слід виходити з того, що діалектичний зв'язок між компонентами океанічного середовища та системного підходу до їх дослідження і освоєння обумовлюють необхідність формування в єдине ціле знань про Світовий океан [38, с. 18]. Отже, географічні, біологічні, екологічні, економічні, наукові, геополітичні та оборонні чинники у їх органічному взаємозв'язку обумовлюють посилену увагу вітчизняних та зарубіжних дослідників до вивчення різних аспектів міжнародно-правового статусу та режиму використання просторів та ресурсів Арктики.

Аналіз новітніх досліджень і публікацій.

Серед наукових публікацій українських фахівців, в яких безпосередньо чи опосередковано висвітлюються важливі фрагменти та проблемні питання функціонування міжнародно-правового режиму Арктики, доцільно, на наш погляд, указати на праці таких авторитетних дослідників, як О. Задорожній [25], Л. Тимченко [32, 33, 34, 35], М. Буроменський [23, 24], Т. Цимбрівський [26].

Певний внесок у дослідження окресленої нами міжнародно-правової проблеми здійснено і відомими зарубіжними юристами-міжнародниками. Серед них варто зазначити ґрунтовні праці та наукові розвідки таких авторів, як Ю. Барсегов [2], А. Вилегжанін [4, 21], А. Колодкін [9], І. Лукашук [11], А. Ніколаєв [29], К. Ходжабеґова [35], М. Гердеген [14].

Проте у науці міжнародного права практично відсутні дослідження, присвячені комплексному, системному аналізу теоретичних та прикладних аспектів функціонування сучасного міжнародно-правового режиму Арктики, сутнісних засад та особливостей юридичного механізму його регулювання. Саме тому *мета цієї статті* полягає в тому, щоб, спираючись на наукові здобутки вітчизняних та зарубіжних дослідників, норми міжнародного права та національного законодавства приарктичних держав, всебічно розкрити органічний взаємозв'язок основних складових міжнародно-правового режиму арктичного регіону, виокремити тенденції та напрями його удосконалення та оптимізації.

Основні результати наукового дослідження. Невід'ємною складовою дослідження особливостей юридичних механізмів міжнародно-правового статусу та режиму Арктики є методологічне забезпечення осмислення та сутнісного розуміння таких важливих термінологічних понять у науці міжнародного права, як «статус» і «режим». Зазначимо, що у сучасній вітчизняній та зарубіжній доктрині міжнародного права зміст таких категорій як «міжнародно-правовий статус» чи «міжнародно-правовий режим Арктики» традиційно розглядаються в контексті двох чітко окреслених методологічних підходів: 1) сутнісного розуміння понять і видів територій у міжнародному праві (О. Задорожній, Л. Тимченко, А. Ковальов, М. Волосов); 2) міжнародно-правових класифікацій морських просторів (С. Кузнецов, М. Буроменський, В. Гуцуляк, І. Лукашук).

Зазначимо, що у міжнародно-правовій доктрині й практиці відсутня єдина точка зору на використання наведених нами понять як критерію юридичної класифікації територій. Обидва поняття – «статус» і «режим» – застосовують для базисної характеристики правового становища тієї або іншої території, що якісно відрізняє цю територію від інших просторів. [35, с. 353]. Слід звернути увагу на те, що більшість юристів-міжнародників використовують поняття «статус» або «режим» як критерій для юридичної класифікації територій. Зокрема, відомий зарубіжний дослідник Дж. Коломбос застосовує такі поняття, як «режим», «статус», «юридична природа» при аналізі юридичного стану територій [8, с. 78–80].

Такі взаємопов'язані критерії як «правовий статус» і «правовий режим» застосовують юристи-міжнародники і при класифікації морських просторів. Нагадаємо у цьому зв'язку, що протягом багатьох десятиліть так само, як і інші простори Землі, за своїм правовим становищем вони традиційно поділяються на а) морські простори, які перебувають під суверенітетом прибережної держави і складають його державну територію (внутрішні морські води і територіальне море) і б) морські простори, на які не може поширюватись державний суверенітет жодної із держав (відкрите море) [28, с. 45]. Проте їх правові режими і навіть методи вироблення і регулювання цих режимів частково відрізняються один від одного. Вихідними засадами міжнародного морського права при визначенні правового статусу і правового режиму цих (юридичних) видів морських просторів має слугувати принцип поваги державного суверенітету та принцип свободи відкритого моря. Згідно з цими принципами внутрішні морські води і територіальне море підлягають національно-правовій регламентації прибережної держави (з безумовним дотриманням загальновизнаних норм міжнародного права), а відкрите море – безпосередньому і прямому міжнародно-правовому регулюванню, як міжнародний простір, який відкритий і доступний для використання всіма державами [27, с. 19]. З нашої точки зору, в якості важливого принципу міжнародного морського права доцільно розглядати концепцію «спільної спадщини» людства стосовно міжнародного району морського дна та його ресурсів [15, с. 30].

На слушну думку вітчизняних дослідників, під «правовим режимом» потрібно розуміти систему юридичних норм, які регламентують права та обов'язки суб'єктів у сфері використання потенційних можливостей морського простору [37, с. 96]. Необхідно також акцентувати увагу на тому, що міжнародно-правовий режим морських просторів, що об'єднані загальним терміном Світовий океан, визначається державами, а його регулювання здійснюється за допомогою як звичайного так і договірного міжнародного права [31, с. 22]. Слід зазначити, що в окремих випадках точки зору юристів-міжнародників на тлумачення власне самих термінів «правовий статус» і «правовий режим» не співпадають між собою. Заслугує на увагу аргументована позиція С. Молодцова. Він, зокрема, стверджує, що стосовно територій в межах міжнародного права, в тому числі і міжнародного морського права вживаються два поняття «правовий статус», який визначає положення даної території відносно суверенітету будь-якої держави і «правовий режим», що складає систему юридичних норм і правил, які регулюють діяльність та поведінку суб'єктів права на відповідній території. Обидва ці поняття тісно пов'язані між собою, проте не є рівноцінними. Їх взаємозв'язок знаходить свій переконливий вияв тоді, коли в межах відповідної території між державами, яка здійснює суверенітет над нею та іншими державами виникають ситуації або відносини, не передбачені і не врегульовані міжнародно-правовим режимом, встановленим для даної території. [28, с. 47]. На наш погляд, не досить переконливою є позиція Л. Тимченка, який вважає, що з метою запобігання термінологічної плутанини поняття «режим» («правовий режим») і «статус» («правовий статус») варто використовувати як рівнозначні. Разом з тим ми солідарні з його точкою зору на те, що чіткість у визначенні правового становища певної території можна досягти тільки шляхом одночасного дослідження як її юридичної природи, так і правового режиму [35, с. 355].

Однією з важливих складових міжнародно-правового режиму Арктики є доктринальне (концептуальне) обґрунтування приарктичними державами своїх територіальних претензій на переважні права при використанні просторів та ресурсів цього регіону. Слід зазначити, що у зв'язку із специфікою географічного та геополітичного положення Арктики, науковою спільнотою та урядовими колами з давніх часів розроблялась міжнародно-правова концепція, в основі якої було покладено визначення особливої відповідальності та надання виключних прав, які б враховували законні інтереси арктичних держав.

Однією з методологічних засад концепції було визначення права прибережних країн встановлювати кордони полярних володінь в секторах, вершиною яких є Північний полюс, основою слугувало їх арктичне узбережжя, а бокові межі визначали меридіани, які проходять через крайні точки північного побережжя зазначених країн [2, с. 27]. Потрібно зазначити, що у XIX столітті юристи-міжнародники в процесі пошуку шляхів вироблення правового статусу та режиму використання арктичних просторів, сформулювали три принципово важливі напрямки, якими мало б відбуватись формування правових норм, що регламентують освоєння та використання ресурсів арктичного регіону:

- 1) Арктика – це унікальний простір, який перебуває у спільному користуванні цивілізаційної світової спільноти;

2) сприйняття у правовому сенсі Арктики як міжнародного кондомініуму, що належить до спільного володіння держав;

3) науковий підхід до Арктики, як до простору, поділеного на сектори, кожний з яких входить до сфери впливу прибережної до арктичного району держави [1, с. 20].

Міжнародно-правова практика свідчить, що домінування забезпечила собі система секторального розподілу арктичного простору між прибережними до нього країнами.

Постановою Президії ЦВК СРСР від 15 квітня 1926 р. територією СРСР було оголошені всі землі та острови, розташовані у Північному Льодовитому океані на північ від побережжя СРСР до Північного полюсу в межах між меридіанами 32°04'35" сх. д. і 168°49'30" зх. д. Виключення складали землі та острова архіпелагу Шпіцберген. Канада в 1921 р. нотифікувала (повідомила) Данію про те, що всі землі та острови, розташовані на північ від канадської континентальної частини, підпадають під суверенітет Канади. Королівський указ від 1926 р. в доповнення до Акту про північно-західні території Канади встановив правило, згідно якому іноземні громадяни, які мають бажання відвідати сухопутні райони, що прилягають до побережжя Канади в Арктиці, повинні попередньо отримати на це дозвіл від канадської влади [20, с. 15].

Згідно з концепцією арктичних секторів держава, яка володіє арктичним узбережжям, має особливі права у своєму секторі. Сектор являє собою трикутник, основою якого є побережжя відповідної держави, а сторонами, відповідні лінії, які проходять по меридіанах до Північного полюсу. Інші арктичні держави не пішли цим шляхом. Відповідні питання регулюються їх законами про континентальний шельф, економічну зону тощо. Зазначимо, що встановлені Канадою та Росією полярні сектори означають, що землі та острови, які належать до них, як відкриті, так і невідкриті, підлягають юрисдикції цих держав [11, с. 156].

США відкидають секторальний принцип поділу Арктики. Керуючись власними військово-стратегічними та іншими прагматичними інтересами, американський уряд вважає, що дотримання та практична реалізація секторального принципу всіма арктичними державами може суттєво обмежити можливості використання потенціалу військово-морських сил США в Арктиці. Офіційні представники американської влади вважають, що до водного простору арктичних морів, за винятком 12-мильних територіальних вод, цілком можливо застосувати тільки правові норми, які регулюють режим відкритого моря. Більше того, США здійснюють постійний тиск на Канаду з метою змінити підходи цієї країни до «секторальної теорії» і таким чином уникнути певної правової залежності США від Канади в канадському арктичному секторі. Потрібно підкреслити, що проблемні питання, які виникають у Канаді у зв'язку із розмежуванням морських кордонів з іншими приарктичними державами, зокрема з Данією та США, Канада намагається вирішувати без абсолютизації секторального принципу [18, с. 384].

Аналізуючи позицію інших арктичних держав щодо доктринального обґрунтування міжнародно-правового статусу і режиму Арктики, слід вказати на те, що Данія і Норвегія, які офіційно не визнали секторальний принцип і навіть виступили проти нього, поряд з тим користуються правовими наслідками, які поширюються згідно його дії на арктичні держави. Цілком очевидно, що суверенні права цих держав на островні території ґрунтуються на широких правових основах секторального підходу [2, с. 32].

Варто звернути увагу на те, що міжнародно-правовий статус Норвегії як арктичної держави, пов'язаний, насамперед, з архіпелагом Шпіцберген. Шпіцбергенський архіпелаг та острів Медвежий складають частину території Норвегії та перебувають під її суверенітетом. Проте правовий режим на Шпіцбергені та острові Медвежому визначається не тільки законодавством Норвегії, але й положеннями Договору про Шпіцберген від 9 лютого 1920 р.

Даний договір встановлював повний і абсолютний суверенітет Норвегії над архіпелагом Шпіцберген з Медвежим островом [16, с. 147]. При цьому договір містить заборону на використання Шпіцбергену та острова Медвежого з військовою метою і передбачає спеціальні права учасників договору та їх громадян в галузі судноплавства в прилеглих водах, рибальства, мисливства [28, с. 46]. Незважаючи на те, що згідно з Договором 1920 р. Норвегія отримала право суверенітету над Шпіцбергеном (Свальбардом), проте власного арктичного сектора в цьому регіоні не встановила.

Російські дослідники А. Вилегжанін та В. Зіланова в одній зі своїх монографічних праць аргументовано довели тезу про те, що в сучасних умовах Норвегія порушила Договір про Шпіцберген, зокрема, без дозволу інших держав-учасниць поширила в односторонньому порядку свої права та національно-законодавче регулювання на все нові морські райони навколо архіпелагу, а саме: а) розширивши територіальні води Шпіцбергена до 12 морських миль;

б) поширивши поступово національно-законодавчий контроль на весь район дії Договору, а не тільки на сухопутну ділянку та територіальні води Шпіцбергена [4, с. 13].

Отже, США, Данія і Норвегія не встановили власних секторів в арктичному регіоні та відповідним чином не підтримали секторальний принцип поділу Арктики.

Натомість Сполучені Штати Америки, прагнучи до забезпечення контролю над відкриттям та освоєнням арктичних просторів, які прилягали до інших арктичних держав, зокрема СРСР та Канади, виробили лінію на «інтернаціоналізацію» Арктики, яка знайшла своє практичне втілення в їх проекті Договору про Арктику, запропонованому арктичному співтовариству в 1971 р. та в їх пропозиціях по скликанню відповідної міжнародної конференції з метою вироблення нового міжнародно-правового режиму Арктики. Проте очікувана конференція не відбулась [16, с. 148]. Виходячи з вищезазначеного, є всі підстави для висновку про те, що в якості альтернативи концепції арктичних (полярних) секторів було висунуто концепцію «інтернаціоналізації» Арктики. Вона розроблена як протипага «секторальній теорії», що була реалізована на практиці. Зазначимо, що в історико-правовому аспекті концепції «інтернаціоналізації» передувала концепція множинного кондомініуму, яка першопочатково була обґрунтована західними політиками та юристами. Слід підкреслити, що в концепції «інтернаціоналізації» сучасні дослідники виокремлюють три підходи. Так, одні прибічники концепції «інтернаціоналізації» Арктики, вважають, що на арктичні водні простори цілком поширюються універсальні норми, які визначають загальний режим відкритого моря. Інші дослідники виходять із необхідності регіонального вирішення проблем Арктики, обґрунтовуючи таку позицію широким співробітництвом приарктичних держав. Третій різновид даної концепції зводиться до часткової інтернаціоналізації за межами двохсотмильної виключної економічної зони. [25, с. 383]. За експертною оцінкою російських юристів-міжнародників, теорія інтернаціоналізації Арктики має певні шанси на успіх через зіткнення «секторальних інтересів» деяких держав арктичного регіону. Зокрема, неодноразово виступали із заявами про невизнання канадського арктичного сектора Сполучені Штати Америки, Норвегія, Данія, в результаті чого у Канади існують певні проблеми з розмежуванням морських кордонів з цими країнами [16, с. 149]. Міжнародно-правова практика свідчить, що США при підтримці деяких інших приарктичних держав (зокрема, Норвегії, Данії), на основі застосування принципу «інтернаціоналізації» Арктики, мають виразно окреслені плани покінути з арктичними секторами, тим більше, що «секторальні інтереси» деяких приарктичних держав не завжди співпадають. Зарубіжні фахівці звертають увагу на те, що процес інтернаціоналізації Арктики набирає швидкості і має певні шанси на успіх [25, с. 385]. Слід зазначити, що у 1993 р. було створено Раду Баренцево-Євроарктичного регіону, діяльність якого спрямована на співробітництво арктичних держав, інших зацікавлених країн, з метою соціально-економічного розвитку Арктики [9, с. 263]. Практичній реалізації концепції «інтернаціоналізації» сприяє також створення у 1996 р. такої регіональної міжнародної організації як Арктична рада. Декларацію про її створення було підписано Данією, Ісландією, Канадою, Норвегією, Російською Федерацією, Фінляндією та Швецією 19 вересня 1996 р. в м. Оттаві (Канада). Арктична рада покликана сприяти співробітництву в галузі охорони навколишнього середовища й забезпечення сталого розвитку приполярних районів. Неарктичні держави також можуть брати участь у роботі Арктичної ради як спостерігачі. На нашу думку, в Україні є всі підстави для того, щоб брати активну участь у діяльності Арктичної ради, з метою розробки нового оптимального міжнародно-правового режиму, який би зміг враховувати стратегічні інтереси України як морської держави [13, с. 31]. Відповідно до Декларації про заснування Арктичної ради мета та основні її завдання полягають у наступному:

- 1) організація співробітництва, координації та взаємодії приарктичних держав з проблем Арктики (крім питань військової безпеки) із залученням об'єднань корінних народів арктичного регіону;

- 2) моніторинг та координація програми охорони навколишнього середовища Арктики; програми арктичного моніторингу та експертних оцінок; програми збереження арктичної флори і фауни; програми захисту арктичного морського середовища; програми попередження, готовності та реагування на надзвичайні ситуації;

- 3) визначення кола завдань щодо реалізації програми сталого розвитку, її контроль і координація;

- 4) поширення інформації, заохочення освіти та забезпечення інтересу до проблем Арктики [6, с. 721–722].

Слід вказати на певні позитивні кроки у реалізації програмних завдань регіональної міжнародної організації. Так, наприклад, на першій сесії Арктичної ради у вересні 1998 р. було прийнято «Мандат програми сталого розвитку» і схвалено «Керівництво з екологічної безпечної розробки морських родовищ нафти та газу в Арктиці». В цьому ж році було прийнято Ікалуїтську декларацію міністрів держав-членів Арктичної ради, в якій висловлено підтримку зусиллям Російської Федерації, спрямованим на розробку та виконання Російської національної програми дій по охороні арктичного морського середовища від негативних впливів людської діяльності на суші [9, с. 263].

У 2006 р. в м. Салехард (Росія) було підписано Салехардську декларацію у зв'язку з десятою річницею Арктичної ради. В декларації було зроблено особливий акцент на необхідності боротьби із забрудненням Арктики та висловлено занепокоєність у зв'язку з процесом зміни клімату в регіоні [21, с. 140].

Важливе значення мають рішення форуму Арктичної ради, що відбувся у 2008 р. Він був присвячений нагальним проблемам делімітації континентального шельфу арктичного регіону.

Необхідно підкреслити, що складнощі у розв'язанні проблеми міжнародно-правового режиму Арктики, виробленні його оптимального формату у контексті викликів глобалізованого світу обумовлена, насамперед, різними підходами до визначення юридичної природи і статусу цієї унікальної ділянки земної кулі. З одного боку, він може розглядатися в якості відкритого моря з усіма можливими міжнародно-правовими наслідками. З іншого боку, значна частина Північного Льодовитого океану являє собою льодяну поверхню, а тому може розглядатись як особливий вид державної території п'яти арктичних країн світу, які прилягають до нього. Цими чинниками, зокрема, можна пояснити відмінність позицій приарктичних країн при застосування міжнародно-правових та внутрішньодержавних актів, при розв'язанні спірних проблем, дискусійних питань щодо використання просторів та ресурсів Арктики.

Слід зазначити, що на відміну від Антарктики, Арктика на початку XXI століття не має консолідованого правового режиму. Міжнародно-правове регулювання юридичного статусу Арктики здійснюється шляхом реалізації принципів і норм міжнародного права, національного законодавства приарктичних держав, укладання окремих регіональних угод. Проте в сучасних умовах не існує спеціального міжнародно-правового акту, який би здійснював безпосереднє регулювання юридичного статусу Арктики.

Окремі питання міжнародно-правового режиму арктичних просторів регламентуються Конвенцією ООН з морського права 1982 р. [30, с. 84–170], Чиказькою конвенцією про міжнародну цивільну авіацію 1944 р. [24, с. 115–120], Договором про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, в космічному просторі та під водою 1963 р. [6, с. 336–338], Угодою про збереження білих ведмедів 1973 р. [19, с. 632–634]. Важливе значення для удосконалення та розвитку міжнародно-правового режиму Арктики має розробка приарктичними державами національних морських доктрин. Зазначимо у цьому зв'язку, що свою національну морську політику, зокрема і в арктичному регіональному напрямку, Російська Федерація здійснює у відповідності з «морською доктриною Російської Федерації на період до 2020 року», затвердженою Президентом РФ 27 липня 2001 р. № Пр – 187 [9, с. 263].

Необхідно також звернути увагу на те, що правовий режим районів, що прилягають до узбережжя Російської Федерації в Арктиці, визначається, зокрема, законом РФ «Про континентальний шельф Російської Федерації» від 25 жовтня 1995 р. та іншими правовими актами [20, с. 15].

Позитивний вплив на функціонування міжнародно-правового режиму Арктики, на нашу думку, можуть здійснювати у сучасних умовах й окремі регіональні угоди арктичних держав. Зокрема, в Договорі між Російською Федерацією і Норвегією «Про розмежування морських просторів у Баренцовому морі та Північному льодовитому океані» (2010) привернуто увагу до правового механізму розв'язання таких гострих проблем у взаємовідносинах двох держав, які стосуються арктичного простору. Це, зокрема: 1) розподіл спірної ділянки за принципом рівновіддаленості; 2) спільний режим експлуатації родовищ на континентальному шельфі.

За численними визнаннями юристів-міжнародників, Північний Льодовитий океан і його окраїнні моря мають принципову відмінність від інших океанів та морів, а тому являють собою специфічний випадок з унікальними можливостями з точки зору правового регулювання [15, с. 139].

На думку відомого російського юриста-міжнародника І. Лукашука, специфіка міжнародно-правового режиму морських просторів Арктики полягає в наступному. По-перше, природа

Арктики особливо чутлива до негативних впливів. У зв'язку з цим арктичні держави прийняли закони про охорону природного середовища регіону. В Росії, наприклад, діє Указ Президії Верховної Ради СРСР від 26 листопада 1984 р. № 1398-Л1 «Про посилення охорони природи в районах Крайньої Півночі та морських районах, що прилягають до північного побережжя СРСР» [11, с. 156]. Потрібно зазначити, що Конвенція ООН з морського права 1982 р. передбачає особливі права приарктичних держав у сфері регулювання судноплавства в морських районах Арктики біля північного узбережжя. Відповідно до Конвенції прибережні держави мають право приймати та забезпечувати дотримання недискримінаційних законів та правил запобігання, скороченню та збереженню під контролем забруднення морського середовища з суден в покритих льодом районах в межах особливої економічної зони. [30, с. 148]. Інша особливість міжнародно-правового режиму арктичних морських просторів обумовлена правовими засадами здійснення прибережного судноплавства. Специфіка режиму для такого судноплавства визначена законодавством Канади та Норвегії. Особливість режиму арктичних морів обумовлена наявністю трас Північного морського шляху, які проходять через їх акваторію. Правовий режим плавання іноземних судів на цих трасах визначений чинним російським законодавством, зокрема Законом про морські води (стаття 14). Слід зазначити, що Північний морський шлях, протяжність якого складає понад 35 000 морських миль і проходить через ділянки відкритого моря, цілком справедливо розглядається зарубіжними дослідниками як історично сформована єдина національна комунікація [11, с. 156]. Доступ до Північного морського шляху регламентовано Правилами плавання трасами Північного морського шляху. Відповідно до їх положень, суднам, які належать будь-якій державі відкривається доступ до цієї комунікації на недискримінаційній основі. Контроль за цим здійснюють спеціальні російські навігаційні служби – штаби морських операцій, що діють на базі Мурманського та Далекосхідного морських пароплавств та пов'язані з Адміністрацією Північного морського шляху при міністерстві транспорту РФ.

Потрібно підкреслити, що значним кроком у розвитку міжнародно-правового режиму Арктики стала розробка у 1998 р. Міжнародного кодексу безпеки суден, які здійснюють плавання у полярних водах. Він отримав назву «Полярний кодекс». Практична дія цього кодексу спрямована на забезпечення безпеки судноплавства та запобігання забрудненню морської акваторії в полярних водах [9, с. 264, 268, 269].

Варто наголосити на тому, що в сучасних умовах Арктика все більше сприймається як арктичними так і неарктичними державами як особливий регіон земної кулі, який негайно потребує ефективного міжнародно-правового захисту його значних біоресурсів та унікальної екосистеми. Доречно нагадати у зв'язку з цим, що до початку 1960-х років білі мисливці майже повністю винищили полярного ведмеда, якого ескімоси шанобливо називають «царем Арктики». Зважаючи на це, міжнародна конференція, що відбулась у 1965 р. на Алясці, категорично заборонила скрізь в арктичному регіоні полювання на ведмедиць з ведмежатами [12, с. 42]. 15 листопада 1973 р. урядами Данії, Канади, Норвегії, СРСР і США було підписано Угоду про збереження білих ведмедів. У ній, зокрема, було зазначено, що білі ведмеді, які належать до важливих видів ресурсів арктичного регіону, вимагають додаткового захисту шляхом скоординованих національних заходів держав арктичного простору [19, с. 633]. Ця регіональна міжнародна угода була спрямована на захист білих ведмедів та території їх проживання. Арктичні країни дали згоду на заборону полювання та відстріл білих ведмедів.

На сучасному етапі з ініціативи арктичних держав відбувається підготовка до міжнародної багатосторонньої угоди про охорону навколишнього середовища. На думку зарубіжних фахівців, вона має передбачити створення спеціального міжвідомчого координаційного органу, який би забезпечував міжнародно-правове регулювання заходів по забезпеченню екосистеми Арктики.

Висновки.

Отже, з урахуванням особливого характеру міжнародно-правового режиму Арктики, тенденцій та напрямів його удосконалення його подальший розвиток, на нашу думку, має здійснюватись шляхом розробки багатостороннього міжнародного договору, який би органічно поєднав базові засади секторального підходу до арктичних просторів та фундаментальні міжнародно-правові питання режиму спільної спадщини людства в частині ресурсів глибоководного морського дна [7].

Саме такий підхід зможе забезпечити вироблення оптимального формату правового режиму унікального регіону планети і баланс інтересів арктичних та неарктичних держав у цьому регіоні.

Список використаних джерел:

1. Анцелевич Г. А. Международно-правовой статус и режим использования морских объектов общего наследия человечества. Перспективы развития в порядке *de lege ferenda* / Г. А. Анцелевич. – К. : УАЗТ, 2002. – 360 с.
2. Арктика: интересы России и международные условия их реализации / Барсегов Ю. Г., Корзун В. А., Могилёвский И. М. и др. – М. : Наука 2002. – 356 с.
3. Биологические ресурсы Арктики и Антарктики. – М., Наука, 1987. – 447 с.
4. Вылегжанин А. Н. Шпицберген: правовой режим прилегающих морских районов / А. Н. Вылегжанин, В. К. Зиланов. – М. : СОТС, 2006. – 248 с.
5. Гуцуляк В. Н. Международное морское право (публичное и частное) : учеб. пособие / В. Н. Гуцуляк. – Ростов-на-Дону, Феникс, 2006. – 416 с.
6. Действующее международное право. В 3-х томах / Сост. Ю. М. Хохлов и Э. С. Кривчикова. Т2. – М. : Изд-во Московского независимого института международного права, 1997. – 832 с.
7. Клименко Б. М. Общее наследие человечества (международно-правовые вопросы) / Б. М. Клименко. – М. : Международные отношения, 1989. – 176 с.
8. Коломбос Дж. Международное морское право / Дж. Коломбос; перевод с английского В. В. Зайцевой и Н. И. Кузьминского. – М. : изд-во «Прогресс», 1975. – 782 с.
9. Колодкин А. Л. Мировой океан. Международно-правовой режим. Основные проблемы / А. Л. Колодкин, В. Н. Гуцуляк, Ю. В. Боброва. – М. : Статут, 2007. – 637 с.
10. Кузнецов С. О. Морське право / С. О. Кузнецов, Т. В. Аверочкина. – Одеса : Фенікс, 2011. – 382 с.
11. Лукашук И. И. Международное право. Особенная часть: учебник для студ. юрид. фак. и вузов / И. И. Лукашук. – Изд. 3-е, перераб и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2008. – 544 с.
12. Маллвиц И. Арктика и Антарктика / И. Маллвиц ; художники Р. Цигер и Ф. Климт. – М. : Слово/Slovo, 1998. – 48 с.
13. Мала енциклопедія міжнародного права / За заг. ред. проф. Ю. Л. Бошицького. – К. : Кондор-Видавництво, 2013. – 440 с.
14. Матіас Гердеген. Міжнародне право / Матіас Гердеген ; пер. з німецької. – К. : К.І.С., 2011. – 516 с.
15. Международное морское право : учебник / Отв. ред. Блищенко И. П. – М. : изд-во УДН, 1998. – 288 с.
16. Международное право : учебник / Отв. ред. Ю. М. Колосов, Э. С. Кривчикова. – 2-е изд., перераб и доп. – М. : Международные отношения, 2005. – 816 с.
17. Международное право : учебник / Отв. ред. В. И. Кузнецов, Б. Р. Турмухамедов. – 2-е изд., перераб и доп. – М. : Норма, 2007. – 944 с.
18. Международное право : учебник. 3-е изд. перераб и доп. – М. : Т.К. Велби, изд-во Проспект, 2008. – 832 с.
19. Международное право в документах : учебное пособие / Сост. Н. Т. Блатова. – М. : Юридическая литература, 1982. – 856 с.
20. Международное право: словарь-справочник / В. Н. Додонов, В. П. Панов, О. Г. Румянцев, В. Н. Трофимов (ред.). – М. : Инфра, 1997. – 368 с.
21. Международно-правовые основы недропользования : учеб. пособие. / Отв. ред. А. Н. Вылегжанин [авт. предисл. А. В. Торкунов]. – М. : Норма, 2007. – 528 с.
22. Международное публичное право : учебник / Л. П. Ануфриева, К. А. Бекашев, Е. Г. Моисеев, В. В. Устинов [и др.] ; отв. ред. К. А. Бекашев. – 5-е изд., перераб и доп. – М. : Проспект, 2009. – 1008 с.
23. Міжнародне право : навч. посібник / За ред. М. В. Буроменського. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 336 с.
24. Міжнародне право в документах / За заг. ред. д. ю. н., проф. Буроменського. – Х. : Вид-во Національного університету внутрішніх справ, 2003. – 376 с.
25. Міжнародне право. Основні галузі : підручник / За ред. В. Г. Буткевича. – К. : Либідь, 2004. – 816 с.
26. Міжнародне публічне право : підручник / В. М. Ріпецький, В. М. Лисих, М. М. Микієвич та ін. ; за ред. В. М. Ріпецького. – 2-е вид. стер. – К. : Знання, 2012. – 437 с.
27. Мовчан А. П. Международное морское право (основные положения) / А. П. Мовчан. – М., 1997. – 52 с.

28. Молодцов С. В. Международное морское право / С. В. Молодцов. – М. : Международные отношения, 1987. – 272 с.
29. Николаев А. В. Международно-правовые обоснования Канадой прав на ее арктический сектор / А. В. Николаев, И. В. Буник // Московский журнал международного права. – 2007. – № 1. – С. 4–31.
30. Сборник важнейших документов по международному праву. Часть II. Особенная. – М. : изд-во «Триада», 1997. – 544 с.
31. Современное морское право и практика его применения / И. И. Баринова, Б. Ц. Хейфец, М. А. Гицу и др. – М. : Транспорт, 1985. – 264 с.
32. Тимченко Л. Д. Шпицберген: история и современность. Международно-правовой аспект / Л. Д. Тимченко. – Х. : Основа, 1992. – 128 с.
33. Timtshenko L. Quo vadis, Arcticum? The International law Regirme of the Arctic and Friendsin its Development / L. Timtshenko. – Kharkiv, 1996. – 376 p.
34. Тимченко Л. Д. Quo vadis, Arcticum? Міжнародно-правовий режим Арктики та тенденції його розвитку : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Л. Д. Тимченко. – К., 1997. – 31 с.
35. Тимченко Л. Д. Міжнародне право : підручник / Л. Д. Тимченко, В. П. Кононенко – К. : Знання, 2012 – 631 с.
36. Ходжабегова К. Л. Международно-правовой режим Арктики / К. Л. Ходжабегова // Московский университет МВД России. – 2006. – № 2. – С. 112–114.
37. Шемякин А.Н. Современное международное морское право и перспективы его развития / А. Н. Шемякин. – Одесса : ОНМП, 2003. – 316 с.
38. Щипцов А. А. Передумови і фактори формування морської доктрини України / А. А. Щипцов : зб.наук.пр. / НАН України, М Г І, редкол. : Іванов В. О. (відпов. ред) та ін. – Севастополь, 1999. – 38 с.

** Павко Яна Анатоліївна – студентка 2-го курсу магістратури Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.*